

Co je a kde se vzala

UDRŽITELNÁ SPOTŘEBA

„Procento Američanů, kteří se považovali za šťastné, bylo nejvyšší v roce 1957, přestože objem spotřeby se od té doby zdvojnásobil,“¹ říká se ve zprávě Příležitosti udržitelné spotřeby, kterou vydal Program OSN pro životní prostředí v roce 2001. Lidských pocitů štěstí se také týká celosvětový průzkum kvality lidského života World Values Survey z let 1999–2001. V jednom pokusu, o kterém píše česká biologka a spisovatelka Eva Hauserová, měli Američané „sestavit seznam věcí potřebných k „dobrému životu“. Čím více věcí už měli, tím delší soupis účastníci pokusu psali – obsahoval totiž předměty, které ještě nevladli...“² Není důvod si myslet, že by se kvalita života ve Spojených státech zásadně lišila od situace v jiných vyspělých zemích. Naopak „v zemích třetího světa, kde existují obrovské rozdíly mezi nejbohatší a nejchudší vrstvou, jsou kupodivu chudí obyvatelé šťastnější než příslušníci střední třídy,“³ zjistila Eva Hauserová.

Jak spotřebováváme svůj svět

Ekonomickou terminologií tuto situaci shrnula Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, OECD, sdružující nejvyspělejší země, ve svém Environmentálním výhledu z roku 2000: „Jedním z charakteristických rysů dvacátého století je rozvoj „spotřebitelské kultury“ a progresivní znásobení produktů a služeb.“⁴ Průměrné výdaje na spotřebu v domácnostech nejvyspělejších zemí, členů OECD se zvýšily z přibližně 8 000 dolarů na hlavu v roce 1980 na 11 000 dolarů v roce 1998. V prodejních katalogích objevujeme stále nové přístroje. Zvyšuje se poptávka po větších domech a bytech, a tím i poptávka po prostoru, půdě a infrastruktuře. Zvyšuje se míra cestování za prací i rekreací.⁵

Emotivněji totéž na příkladu postkomunistických zemí po přechodu k demokracii charakterizoval profesor sociologie z Ostravské univerzity Jan Keller: „Problémem už není čoudící tovární komín a zaprášené nákladní auto, ale úhledný hangár supermarketu a nablýskaná auta osobní. Euforii výroby nahradila euforie spotřeby.“⁶

Dá se to dokonce pojednat i řečí statistických čísel, jak je uvedl web české odbočky programu OSN pro životní prostředí, UNEP, na základě zprávy OSN z roku 1998 Human Development Report: Sever, tedy 20 % světové populace, spotřebovává 86 % globálních zdrojů. Chudých 20 % z Jihu spotřebovává jen 1,3 %. Bohatá pětina jí 45 % veškerého masa, chudá pětina jen 5 %, bohatí 58 % energie, chudí méně než 4 %, bohatí 84 % veškerého papíru a chudí jen 1,1 %. Bohatá pětina vlastní 74 % všech telefonů, chudá 1,5 %. Pětina nejbohatších vlastní 87 % všech vozidel, pětina nejchudších jen 1 %. Tato čísla komentuje přední český expert na otázky udržitelné spotřeby Ondřej Velek: „Nadspotřeba zemí Severu a podspotřeba zemí Jihu představuje hlavní zdroj globální nestability. Nůžky spotřeb se stále více rozevírají. Také souhrnné indikátory ukazují přetížení celé Země, prohlubování propasti bohatých a chudých a život „na dluh“.“

Ekologická stopa

Co si představit pod pojmem souhrnné indikátory? Například stále populárnější ekologickou stopu.⁷ Prostřednictvím tohoto měřítka si můžeme přibližně zjistit, kolik spotřebováváme ekologických služeb Země, jako je produkce potravy, zajištění energie, vstřebávání odpadů. Ekologická stopa se vyjadřuje v jednotkách plochy.

¹ Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 15

² Eva Hauserová, Kde žijí šťastní lidé, LN, 31. 1. 2004, str. 21

³ Eva Hauserová, Kde žijí šťastní lidé, LN, 31. 1. 2004, str. 21

⁴ Environmentální výhled OECD, str. 195

⁵ Environmentální výhled OECD, st. 65 a násl. a str. 195 a násl.

⁶ Jan Keller, Konec ekologie v Čechách, Právo, 1. 4. 2004

⁷ <http://www.ekospotreba.unep.cz/spotreba.php>

Průměrná ekologická stopa průměrného příslušníka různých národů se liší. Ekologická stopa průměrného Američana je hodně velká, ekologická stopa průměrného Čecha o něco menší a ekologická stopa, kterou zanechává průměrný Ind je velmi skromná. Když se provede výpočet ekologické stopy průměrného obyvatele planety Země, vyjde nám plocha 1,8 hektaru. Sečteno pro všechny lidské obyvatele je to víc, než je skutečně dostupná plocha (produktivní země a vodních ekosystémů) na Zemi. To číslo vypadá absurdně, ale dá se interpretovat tak, že žijeme na úkor budoucnosti...

Podle zprávy WWF „Living Planet Report 2002“ ekologická stopa lidstva vzrostla mezi lety 1961 a 1999 o 80 % na úroveň přesahující o 20 % biologickou kapacitu Země. Od 80. let již lidstvo konzumuje nad produkční kapacitou Země.

Ekologickou stopu vymysleli dva kanadští vědci Mathis Wackernagel a William Rees, kteří svůj nápad poprvé publikovali v knize *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth* v roce 1996.⁸ Od té doby se používá čím dál víc i přes výhrady ke zjednodušujícímu přístupu a míchání těžko srovnatelných veličin, jako je těžba nerostných zdrojů, čerpání vody, spotřeba energie, vsřebávání odpadů, přesto že nerozlišuje ohleduplné a necitlivé využívání zabraných ploch apod. Je to totiž velmi názorná pomůcka, která pomůže rozlišit, jak různou měrou zatěžuje životní prostředí každý jednotlivec, komunita nebo obyvatelstvo celého státu, ale také třeba doprava v konkrétním městě, kterákoli hospůdka nebo farma. Svoji osobní ekologickou stopu si můžete spočítat velmi jednoduše pomocí programku na webu hrazemi.cz.

Proč by každý druhý nechtěl auto?

„Kdyby měla Čína se svými 1,3 miliardami obyvatel stejný podíl osobních aut na obyvatele, jako mají USA, nestačil by jim nyní těžžený objem ropy,“⁹ řekla při zahajování tzv. Zeleného týdne v červnu 2003 komisařka EU pro životní prostředí Margot Wallströmová. Ve zkratce je v té větě obsaženo dvojjediné: Lidé, kteří dnes na Zemi žijí v bídě, mají právo chtít žít stejně dobře jako my, příslušníci euroamerické civilizace. A oni se o to také snaží. Jen v Pekingu roste počet aut o 15 % ročně.¹⁰ Zároveň ale naše společná Země nemá takovou ekologickou kapacitu, aby všichni žili stejným stylem jako obyvatelé nejbohatších zemí. Těžko vidět řešení v tom, že významné množství lidí by se dobrovolně dalo na poustevničení.

„Tématem dneška je udržitelná spotřeba a udržitelná výroba,“¹¹ vidí řešení Margot Wallströmová, „současné spotřební zvyklosti Západu jsou neudržitelné. Z toho zároveň plyne, že Západ musí ukázat cestu k udržitelné spotřebě a výrobě.“¹² Summit EU v březnu 2003 zařadil udržitelnou spotřebu a výrobu mezi klíčové priority unijní strategie. Uznává se přitom, že vývoj v tomto směru tlačí kupředu už zmíněný Program OSN pro životní prostředí. Na půdě UNEP vznikla podle Margot Wallströmové „většina myšlenek, na kterých je plán čistější výroby a udržitelné spotřeby postaven.“¹³ Jde o ekologickou odpovědnost. Týká se každého, ale nás dobře zajištěných, kteří žijeme na ekologický dluh, o něco víc.

Co tedy je a kde se vzala udržitelná spotřeba a jak souvisí s výrobou?

Dvě strany jedné mince

„Udržitelná spotřeba se poprvé zařadila mezi hlavní výzvy k udržitelnosti na Summitu Země v Riu roku 1992,“ uvádí ve zprávě Příležitosti udržitelné spotřeby výkonný ředitel UNEP Klaus Töpfer. Ve zprávě Agenda 21, která má rozsah velké knihy a přijali ji delegáti této konference OSN o životním prostředí a rozvoji, se čtvrtá kapitola jmenuje Změna vzorců spotřeby. Jedná se o životní styl, naši volbu produktů, které kupujeme a užíváme, o způsob jejich výroby z hlediska zátěže životního prostředí. Jde o to, abychom si zvykali při volbě produktů a stylu života brát v úvahu nejen ekonomické náklady, ale současně také ekologické nebo snad lépe řečeno environmentální náklady. Cílem není, aby se všichni lidé stali poustevníky. Jde naopak o to, když budeme citovat Agendu 21, „prostřednictvím změny životního stylu dosáhnout vyššího životního standardu“,

⁸ Podle: Viktor Třebický, *Ekologická stopa*, Sisyfos 4/2000, příloha

⁹ Komisařka pro životní prostředí zahájila v Bruselu „Zelený týden“, ČTK, 2. 6. 2003

¹⁰ Michael Elliott, *Kicking the Big-Car Habit*. Time, 27. 9. 2004

¹¹ Komisařka pro životní prostředí zahájila v Bruselu „Zelený týden“, ČTK, 2. 6. 2003

¹² Čeká nás další transformace, tentokrát zelená, Zbyněk Fiala, *Ekonom*, 25. 6. 2003

¹³ Z projevu komisařky Margot Wallströmové, *Ekonom*, 25. 6. 2003

který „méně závisí na konečných zdrojích Země“ a je více v souladu s její ekologickou kapacitou. Nedá se toho dosáhnout vynucováním, ale „posílením pozitivních trendů a směrů, které se objevují“. To znamená snižování množství energie a materiálů potřebných na jednotku produkce, minimalizace odpadů, „pomáhání jednotlivcům a domácnostem rozhodovat se environmentálně šetrnějším způsobem při nákupech“, poskytování příkladů prostřednictvím tzv. zeleného nakupování pro veřejný sektor, environmentálně citlivější tvorba cen, lepší informace a environmentální vzdělání.¹⁴

Udržitelná spotřeba tvoří dvě strany jedné mince s udržitelnou výrobou. Lépe řečeno společně uzavírají kruh. Nebo ještě spíš jde o spirálu: „Jedním z charakteristických rysů dvacátého století je rozvoj „spotřebitelské kultury“ a progresivní znásobení produktů a služeb,“ říká se ve zprávě Environmentální výhled OECD z roku 2000. Například celkový už tak vysoký kalorický příjem potravy v řadě nejbohatších zemí nadále stoupá. Roste poptávka po energii i dopravě. „Od roku 1970 se stabilně zvyšuje především vlastnictví automobilů. Jejich každodenní využívání podstatně vzrostlo a vzdálenosti ujeté v automobilech se téměř zdvojnásobily,“ předkládá statistiky dobře informovaná OECD. Podobně je to se soukromou turistikou. Od padesátých let vzrůstá průměrně o 7,1 % ročně. Produkce odpadů z domácností roste a „bude růst i dále do roku 2020,“ kam až ekologická zpráva OECD vidí. Stále rostoucí příjmy vedou k vyšší poptávce po stále větších domech, po masivnějším vytápění i chlazení.

Všechno dohromady to způsobuje, že celková ekologická zátěž Země stále rychle roste. Není nic platné, že zejména v posledním desetiletí nastávají určité změny na straně výroby. Snižuje se spotřeba energie a materiálů na produkci výrobku s toutéž užžitnou hodnotou a samy výrobky mají zpravidla energeticky úspornější provoz, materiály se více recyklují atd.

Jak funguje indukce spotřeby

Jenže technologický pokrok je snadno převálcován trendem stále se zvyšující spotřeby. Říká se tomu indukce spotřeby, anglicky např. rebound effect. Princip popsal už roku 1865 Stanley Jevons na růstu spotřeby uhlí u efektivnějšího parního stroje. Efekt je dán zákonem poptávky. „Pokud cena klesá, spotřeba obvykle vzroste. Indukce je známý průvodce inovace i expanze mimo udržitelné scénáře od počátku industrializace,“¹⁵ vysvětluje se na webu k problematice udržitelné spotřeby, který spravuje česká kancelář UNEP. „Soutěžní a expanzivní paradigma výroby a najaté reklamy indukují spotřebu...“. V dopravě to znamená „zasej silnice - sklidiš auta“, v nakládání s výrobky a odpady „postav spalovnu – odpady porostou“ atd. Naděje, že „informační revoluce“ nahradí fyzickou dopravu, se nenaplní. Inovace aut, počítačů a dalších výrobků ve směru k větší úspornosti a ekologické šetrnosti je neutralizována růstem počtu těchto výrobků a intenzitou jejich používání. Počítače se nechávají trvale zapnuté, tisknou se zbytečné dokumenty, autem se jezdí, i když to není nutné.¹⁶ Prostě si to ekonomicky můžeme dovolit. Můžeme si to ale se stejným klidem dovolit z hlediska dopadu na životní prostředí?

Kýžený decoupling - oddělení křivek

Vztah lidstva a životního prostředí na Zemi se dá zpodobnit pomocí dvou grafických křivek. Jedna znázorňuje růst ekonomické produkce, druhá růst zátěže prostředí. Jednoduše řečeno, jde o oddělení obou křivek, o tzv. decoupling. Potřebujeme, aby ekonomika rostla a růst zátěže prostředí se zprvu zmírnil – to je relativní decoupling, relativní oddělení. Lepší by bylo, kdyby posléze růst ekonomiky dál pokračoval, ale křivka zátěže planetární biosféry začala klesat. To by byl kýžený absolutní decoupling. Nic takového nám zatím „nehrozí“. Křivky ekonomické produkce a znečišťování prostředí mohou zrovna jako globální situaci vyjádřit ekologickou zátěž v jedné zemi.

Zátěž prostředí bude nižší, budeme-li si více užívat materiálně a energeticky méně náročné duchovní kvality života.¹⁷ Nižší bude i tehdy, když budeme využívat ty věci a služby, které jsou ekologicky šetrně vyráběné a

¹⁴ Podle: Agenda 21, str. 21-24

¹⁵ <http://www.ekospotreba.unep.cz/pojmy.php>

¹⁶ Podle: <http://www.ekospotreba.unep.cz/pojmy.php>

¹⁷ Podle: ČR 2003. Deset let udržitelného? rozvoje. COŽP UK 2003, str. 61

vůbec mají vysoký ekologický standard. Pokud jich ale budeme spotřebovávat větší množství, stejně to ke snížení ekologické zátěže nepovede z důvodů, o kterých byla řeč u indukce spotřeby.

Zatím se taky neví, jaká úroveň ekologické zátěže je pro Zemi a její jednotlivé oblasti a systémy ještě únosná. Věda to teprve začíná zkoumat. Je ale celkem jisté, že ekologická stopa, kterou lidstvo v současnosti zanechává, je už větší než ekologická únosnost Země. Dramaticky se mění koncentrace skleníkových plynů v atmosféře, snižuje se biodiverzita. Na vlastní kůži to pociťují rybáři, když se zhroutí populace některých druhů mořských ryb.

Dá se dosáhnout toho, aby se lidstvu dobře žilo, ale zvrátil se trend stoupající zátěže prostředí? Jak má člověk poznat, čím si podrývá ekologickou půdu pod nohama? S tím si dnes láme hlavu spousta expertů, dobrovolníků a naštěstí čím dál víc i běžných občanů, kteří nejsou na tyto věci ani specialisté, ani fandové. Reálné cesty se hledají.

Pěťasedmdesátikilový mobil

Pod názvem Příležitosti udržitelné spotřeby vydal svou zprávu o možných cestách k pozitivní změně Program OSN pro životní prostředí v roce 2001. Její vyznění je jednoznačné: Je to věc všech, průmyslníků, vlád a spotřebitelů. Spotřeba se musí změnit, musí být efektivní, změněná, odpovědná a přiměřená.

V průmyslové výrobě jde o dematerializaci. „Co vidí a získává jedinec coby spotřebitel, je pouze povrchním aspektem,“¹⁸ říká tým autorů zprávy Příležitosti udržitelné spotřeby. Za výrobkem, který koupíme v supermarketu, si obvykle nepředstavíme těžbu surovin, jejich přepravu, marketing, převážení hotového zboží... Neuvědomujeme si další „environmentální náklady“ spojené s nákupem, používáním a údržbou výrobku, ani náklady spojené se sběrem doživšího výrobku, se zpracováním odpadu, jeho přepravou a průmyslovou likvidací. „Málokdo si přitom uvědomuje, jaká hora zdrojů kryje nejběžnější potřeby,“ komentuje tuto situaci evropská komisařka Margot Wallströmová. „Když spočteme všechno, co je k výrobě potřeba, kartáček na zuby váží 1,5 kg a mobilní telefon 75 kg.“¹⁹

Začíná se mluvit o zdrojové produktivitě. „Od dob průmyslové revoluce jsme zaznamenali dvěstěnásobný nárůst produktivity lidské práce: nyní je čas, abychom téhož dosáhli i v produktivitě týkající se materiálních zdrojů,“²⁰ vyzývá zpráva Příležitosti udržitelné spotřeby.

Není první, kdo s takovou výzvou přišel. Takřka bestsellerem se stala kniha Faktor 4, která vyšla v roce 1995. Její autoři Ernst Ulrich von Weizsäcker z Wuppertalského institutu pro klima, životní prostředí a energii a Amory B. Lovins a jeho žena Hunter z Rocky Mountain Institut v Coloradu²¹ v ní na mnoha praktických příkladech přesvědčivě ukazují, že je reálné a nijak zvlášť obtížné dosáhnout čtyřikrát vyšší efektivity využívání zdrojů. Velmi brzy se pak začalo mluvit o faktoru 10 nebo i o stonásobně vyšší efektivitě využití zdrojů. V takovém případě by už na mobilní telefon nebylo potřeba 75 kg surovin, ale jenom 0,75 kg.

Kdy se vyplatí ekologická efektivita

Někde se inovace ve směru lepší materiálové a energetické, zkrátka ekologické, efektivity docela daří. Pomáhá k tomu ekodesign, metoda posuzování životního cyklu výrobků a další postupy. Věc ale dost drhne na tom, že „celkový pohled na materiálové vstupy a výstupy se v pracích ekonomů a inženýrů v rámci „středního proudu“ vyskytuje jen okrajově,“²² jak shrnuje zpráva Příležitosti udržitelné spotřeby. Ekonomové prostě zatím nezapočítávají ekologické náklady, ba mnohdy jsou ekologická „zla“ dokonce dotována. Často to bývají především neobnovitelné zdroje energie.

Pro firmy je dematerializace zpravidla také velmi výhodná ekonomicky. Například Xerox, 3M nebo Interface zaznamenaly díky cílevědomé dematerializaci finanční přínosy.²³

¹⁸ Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 7

¹⁹ Z projevu komisařky Margot Wallströmové, Ekonom, 25. 6. 2003

²⁰ Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 8

²¹ Podle: Faktor 4

²² Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 9

²³ Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 10

Průmyslníci se zvyšováním ekologické efektivity zabývají možná už pár desítek let. Charakteristická je postupná proměna strategického přístupu. Nejprve to bylo ekologicky naivní zvyšování komínů, aby se emise prostě víc rozptýlily. Pak se na komíny začaly nasazovat filtry.

Pak přišla integrovaná prevence znečištění během celého výrobního procesu a snaha o jejich trvalé zlepšování například pomocí systémů environmentálního managementu. Dva hlavní se jmenují EMAS (z anglického Eco-Management and Audit Scheme) a technické normy řady ISO 14 001. Firma, která se rozhodne systém environmentálního managementu zavést, tak činí dobrovolně.

Nejdůslednějším přístupem je dnes integrovaná produktová politika. „Přistupuje k problému znečištění integrovaným způsobem z hlediska celého životního cyklu výrobního systému. Výrobními systémy je především míněn celkový vliv výrobku a všech jeho funkčních součástí k jeho užívání (například automobil a jeho provozování - výroba, spotřeba paliv, maziv, údržba, sešrotování po skončení jeho životnosti),“²⁴ dovíme se na webu Českého centra čistší produkce (www.cpc.cz).

Vladimír Dobeš z firmy Enviros však upozornil, že podniky někdy systém environmentálního managementu zavádějí jen formálně, aby se udržely na trhu.²⁵ Nicméně i to je známka, že „ekologie se prodává“... Dobrovolně volených firemních ekologických přístupů je víc. Jsou to například čistší produkce nebo dobrovolné dohody, jimiž se výrobci zavazují k dodržování určitých ekologických parametrů. I ty však u nás dlouho trpěly formálností. Přesto lze vytváření oborových či firemních kodexů nadstandardního ekologického chování jedině vítat.

Jiným problémem je, že zvyšování ekologické kvality může být investičně, technologicky a odborně náročné, a tak se do něj spíše pustí velké bohaté firmy nebo mladé inovativní firmy. Pro mnohé malé firmy je to někdy obtížněji dostupná záležitost.

Nicméně se zdá, že ekologické vylepšování technologií a výrobků, které je často nákladné, umí řada firem už využít ve svůj prospěch. Může si polepšit z hlediska konkurenceschopnosti. Získává si tím zákazníky, teď už někdy dokonce i ve velkém, když kvůli ekologické kvalitě svých produktů může uspět například díky rodičímu se tzv. zelenému nakupování u veřejných zakázek. V EU představuje veřejný sektor 16 % HDP.

Dlouho se věřilo, že ekologicky účinnější technologie vše vyřeší. V 90. letech ale začalo být jasné, že stále se zvyšující možnosti a chuť spotřebovávat – byť i kvalitnější produkty – efekty ekologické inovace převálcuje. Ve výsledku zátěž životního prostředí neklesá, ba naopak.

Ekodesign kontra urychlovaná spotřeba

Ale to už se dostáváme na stranu spotřebitelů, kteří mají také velkou moc koupit, nebo nekoupit. Umět vyhledávat odpovídající informace nám tedy dává šanci dobře si vybrat, upřednostňovat výrobky a firmy, které se chovají slušně k životnímu prostředí. Prostřednictvím poptávky mohou spotřebitelé účinně ovlivňovat trh z hlediska požadavků na ekologickou kvalitu.

Dítětem rostoucího zájmu o možnosti ochrany životního prostředí je ekodesign. Za oficiální okamžik jeho vzniku se považuje rok 1992. Tehdy se na veletrhu v Hannoveru objevila otočná kancelářská židle německé firmy Wilkhahn Ltd. z programu Picto 20. Byla zkonstruovaná podle zásad ekodesignu a zaznamenala velký úspěch. Ekologové oceňovali snížení obsahu škodlivých látek. Lepidla byla nahrazena mechanickými spoji, polyuretanová pěna byla vyrobena bez použití freonů, pigmenty neobsahovaly těžké kovy. Podíl recyklovatelných součástí židle dosáhl 95 %. Výrobce zajistil přebrání použitých židlí po dožití, jejich demontáž a opětné použití recyklovatelných částí. Materiály byly opatřeny identifikační značkou pro usnadnění opětného použití.²⁶ „Spotřebitelé byli spokojeni nejen se vzhledem židle, ale i s její jednoduchou údržbou a snadností, jakož i rychlostí případných oprav, jež životnost židle značně prodlužovaly. Díky recyklačním procesům se také snížily výrobní náklady a cena židle. Výsledkem pak byl vzrůst prodeje židle o 15 % a značné

²⁴ <http://www.cpc.cz/projekty/IPP/ind.php>

²⁵ Ing. Vladimír Dobeš, informace na semináři Udržitelná spotřeba a výroba, 20. 10. 2004

²⁶ Podle: Ing. Květoslava Remtová, CSc., Ekodesign, MŽP, Praha 2003

zvýšení zájmu ostatních podnikatelů o výrobu a nákup ekodesignových výrobků,²⁷ přibližuje Květoslava Remtová v brožurce Ekodesign.

Ekodesign se důrazem na dlouhodobé užití a snadnou opravitelnost výrobků snaží čelit současnému konzumerismu. Cyklus inovací výrobků se velmi zkrátil a firmy mají zájem, aby spotřebitelé neopravovali, ale co nejčastěji nakupovali celé nové věci. Je to protichůdný trend ke snahám o udržitelnou spotřebu. Lapidárně to vyjádřil šéf společnosti splátkového prodeje Home Credit Pavel Plachký v časopisu Euro před Vánoce 2003: „Úkolem obchodníků bude přesvědčit kupující, že mají své fungující spotřebiče vyměnit za nové.“²⁸

Některé nadnárodní firmy ovšem také vyhledávají možnosti „ekologického dumpingu“. Aby ušetřily, umísťují například své výroby do zemí, které nemají náročné ekologické zákony. Dalším problémem je, že bohaté firmy „nutí“ sofistikovaným marketingem a reklamou svět ke stále větší spotřebě. Reklamě se pochopitelně hodně odpouští na pravdivosti. Přesto je dobře si občas připomenout, že s autem, k jehož koupi vás reklama přesvědčuje, sotva kdy budeme projíždět nádhernou scénérií národních parků, ale daleko spíš poskakovat v zácpě ve zkaženém vzduchu měst. Ptejte se, jak nadnárodní korporace ctí přírodu a lidská práva, vyzývá cambridgeská ekonomka Noreena Hertzová, která v roce 2001 rozproudila světovou debatu svou knihou Plíživý převrat – globální kapitalismus a smrt demokracie. Občané by měli uvědoměle hlasovat penězi o výrobcích tak, aby korporace nutili k mravnějšímu chování, vyzývá Hertzová.²⁹

Jak (ne)nakupovat

Česká nevládní organizace Nezávislé Sociálně Ekologické Hnutí, Nesehnutí, se v jednom ze svých programů věnuje kritice obchodních řetězců. „Obchodní řetězce mají obrovskou ekonomickou moc,“ říká se v informačním letáčku Hypermarkety – příliš drahá sleva!!! Hlavní strategií těchto obchodů je přimět zákazníka k co největší spotřebě. Je to přesně protikladný cíl ke spotřebě udržitelné, která má šetřit životní prostředí. Jak se bránit? „Vždy si udělejte seznam toho, co potřebujete, nekupujte nic jiného. Nenakupujte s letákem o akčních slevách v ruce – obvykle hned vedle levného zboží jsou lákavé věci, které zrovna nepotřebujete... Neberte s sebou děti – vyhnete se konfliktům a nákupu zbytečnosti,“³⁰ radí Nesehnutí a upozorňuje, že strategie, jak vytáhnout ze zákazníka co nejvíce peněz, je u obřích společností propracovaná do netušených detailů. „Pečivo se umísťuje do zadní části prodejny, aby zákazník při cestě za rohlíky prošel kolem dražšího sortimentu. Úzké uličky mezi regály jsou úzké právě proto, abyste jimi procházeli dostatečně pomalu. Velké vozíky vytvářejí optický klam malého nákupu. Sladkosti bývají umístěny v blízkosti front u pokladen, a nabízejí tak dětem dostatek času k tomu, aby přinutily rodiče k jejich koupi. Méně známé nebo dražší zboží naleznete v regálech ve výši očí tak, aby upoutalo vaši pozornost, zatímco to známé nebo levnější bude pravděpodobně na úrovni podlahy,“ vysvětlují finty obchodníků Nesehnutí.

Ale nic není jen černobílé. Supermarkety na druhou stranu v poslední době i u nás přispívají k rychlému rozšiřování trhu s biopotravinami. Ve všech větších už dnes najdeme biokoutky; jsou to významní odběratelé produktů ekologického zemědělství.

Důležitým směrem, kde mohou mnohé udělat nejen výrobní, ale především obchodní firmy, jsou také systémy produktových služeb. Znamená to, že si nekoupíme prostě koberec, ale službu zajišťující podlahové krytiny. Koberec nám bude sloužit, ale firma se postará o vše kolem něj včetně ekologicky vhodné likvidace nebo ještě lépe recyklace.³¹

Evropská komise letos zahajuje pilotní projekty pro „zelenání“ produktů čili integrované produktové politiky. Má povzbudit „každého, kdo je zahrnut do životního cyklu produktu, od dodavatelů přes výrobce až ke konečným spotřebitelům, aby zlepšoval environmentální úroveň výrobků a zajistil jejich udržitelné užívání,“³²

²⁷ Ing. Květoslava Remtová, CSc., Ekodesign, MŽP, Praha 2003

²⁸ Bojiště se přesouvá. Rozhovor Filipa Puštulky s Pavlem Plachkým. Euro 48/2003

²⁹ Jak porazit globální korporace, Pavel Novotný, LN 24. 1. 2004, str. 13

³⁰ Hypermarkety. Příliš drahá sleva!!! Letáček Nesehnutí

³¹ Podle: Příležitosti udržitelné spotřeby, str. 12

³² Environmentální značení 3/2004, str. 3

informuje časopis Environmentální značení. V pilotních projektech takový přístup uplatnila firma Nokia na mobilní telefony a společnost Carrefour na dřevěný zahradní nábytek.

Zelené nakupování

Je však především na samotných spotřebitelích, jestli se spotřeba změní a bude odpovědná a přiměřená. Změnit způsob spotřeby vůbec není snadné. Žijeme v infrastruktuře zavedené dávno předtím, než se zjistilo, že je třeba počítat také s nějakými ekologickými kvalitami.

Těžko bude víc lidí jezdit do práce na kole, pokud nejsou bezpečné cyklistické jízdní pruhy v ulicích plných výfukových plynů. A auta na elektřinu (původem z obnovitelných zdrojů) nebo na solární články lze začít užívat ve větší míře asi jen v případě, že půjdou snadno nabíjet doma ze zásuvky. Překonávat odpor k takovému řešení ze strany stále mocné globální ropné lobby a všech, jejichž živobytí na tomto odvětví závisí včetně například hustých sítí benzínek, to je tvrdý oříšek.

Změny ve spotřebním chování však mohou pomáhat nastartovat veřejné a státní instituce, když zavedou tzv. zelené nakupování, kterému se říká anglicky green public procurement.

Spotřeba v úřadech je až překvapivě vysoká. Pohybuje se ve státním sektoru zemí OECD od 8 % z celkové spotřeby v Mexiku po 25 % v Dánsku³³ a škála zboží nakupovaného „státem“ je široká - od tužek a papírů přes počítače a auta až po stavební materiály a třeba lokomotivy a s tím spojené služby. Jde o to, že ve veřejném a státním sektoru se dá přechod k nakupování ekologicky šetrných produktů pro denní spotřebu i pro velké veřejné zakázky relativně snadno zorganizovat.

Směrnice EU o veřejných zakázkách i český zákon o zadávání veřejných zakázek upřednostňují ekonomicky nejvýhodnější nabídky, přičemž mezi kritéria ekonomické výhodnosti lze zahrnout i ekologické vlastnosti výrobků či služeb. Při výběru se vyplatí přemýšlet nejen nad pořizovací cenou, ale i nad náklady spojenými s provozem a likvidací. Nejlevnější volba posuzovaná jen podle ceny nemusí být skutečně nejlevnější. Dražší, ale energeticky úspornější tiskárny či kopírky mohou v konečném výsledku vyjít levněji.

Podle studie německého institutu Ökopol „může úspora energie při využívání ekologicky šetrných výrobků či vhodných energií šetrících prvků činit 30–70 %. V případě Německa může taková úspora činit až 600 000 MWh za rok,“³⁴ píše Adéla Princová z české Agentury pro ekologicky šetrné výrobky ve zpravodaji Environmentální značení. „Vláda, města a obce jsou důležitými hráči na trhu. Jejich roční útrata za nákup výrobků a služeb činí např. v Německu až 13 % HDP,“³⁵ dodává.

Nejjednodušší způsob, jak prokázat jakost a ekologickou vlastnost předmětu, je volba produktu certifikovaného ekologického výrobku, v případě ČR je to značka Ekologicky šetrný výrobek. Směrnice EU však nedovolují upřednostnit výrobky či služby s ekoznačkou, aby nebyli diskriminováni ti dodavatelé, kteří si nemohou dovolit „koupení“ certifikace. Při zadávání veřejných zakázek se používají kritéria pro výběr výrobku nebo služby založená na labelingových systémech.

Existují nejméně dva dobré příklady, jak se v ČR dá realizovat zelené nakupování a vůbec zelený „životní styl“ instituce. Jednak je to kancelář ombudsmana, jednak takový systém zavádí Ministerstvo životního prostředí. Od prosince 2002 se na MŽP používá jen recyklovaný kancelářský papír, ale i vizitky, obálky či propagační tašky jsou výhradně z „recykláku“. Pro svůj vnitřní provoz MŽP využívá certifikované ekologicky šetrné výrobky, například čisticí prostředek Lena Natur, tekuté mýdlo Rubin, toaletní papír ze sběrového papíru, barvy ředitelné vodou, úsporné žárovky a zářivky. V budově se běžně třídí odpadní papír, plasty, sklo, hliník a baterie. V roce 2003 zaměstnanci vytrídili zhruba 52 % odpadu. V roce 2003 ministerstvo zahájilo rozsáhlou rekonstrukci budovy s cílem dosáhnout co nejvyšších energetických úspor pomocí zateplení, výměny oken včetně skel a instalací vnějších i vnitřních žaluzií. K občerstvení při reprezentačních akcích MŽP přednostně nakupuje biopotraviny. V bufetu MŽP jsou k dostání minerálky ve vratných skleněných lahvích. Od 1. ledna 2005 se

³³ Environmentální výhled OECD, str. 68

³⁴ Bc. Adéla Princová, Veřejné zakázky a ekologická šetrnost. In: Environmentální značení 3/2004, str. 2-3

³⁵ Bc. Adéla Princová, Veřejné zakázky a ekologická šetrnost. In: Environmentální značení 3/2004, str. 2-3

MŽP rozhodlo odebírat výhradně tzv. zelenou elektřinu, jejíž odběr z obnovitelných zdrojů nabízí a garantuje dodavatel Pražská energetika.³⁶

Zelené nakupování, které vědomě realizují veřejné instituce, podněcuje výrobce k produkci ekologicky šetrnějších výrobků a služeb. Jsou to pro ně významné zakázky. A zpětně to zase podporuje širší a levnější nabídku ekologických produktů... Samozřejmě nejúčinnější by byla „poptávka zákonem“, pokud by legislativa přímo zavedla pravidlo, že veřejné zakázky mají zvažovat ekologickou kvalitu produktů.

Ekologické značení

Nejspolehlivější ekologických informací pro spotřebitele je certifikované environmentální značení. Ekoznačení neboli ecolabeling je označování výrobků či služeb, které jsou šetrnější k životnímu prostředí než jiné produkty sloužící ke stejnému účelu. Za certifikované označování zpravidla ručí stát nebo nějaká nevládní organizace. Systém přidělování ekoznaček je poměrně složitý a vyžaduje od výrobce, který se o právo užívat značku na svém výrobku uchází, i uhrazení finančních nákladů spojených s prověřováním ekologických vlastností výrobku. Pozitivem systému je, že se na něj spotřebitel může spolehnout. Produkt, který získal certifikovanou ekoznačku má srovnatelné užitné hodnoty jako ostatní produkty svého druhu, navíc však spolehlivě splňuje i kritéria pro ekologické kvality.

V České republice značku Ekologicky šetrný výrobek uděluje ministr životního prostředí a za organizaci národního programu je odpovědná Agentura pro ekologicky šetrné výrobky.³⁷

První systém ekoznačení byl založen v Německu v roce 1978 a je nejúspěšnějším evropským ecolabelingovým programem. Do dubna 2004 získalo německou certifikovanou ekoznačku Modrý anděl 3176 produktů v 84 kategoriích.³⁸ Podrobnosti jsou na oficiálních internetových stránkách <http://www.blauer-engel.de/willkommen/willkommen.htm>.

První nadnárodní ecolabelingový program představuje skandinávská Bílá labuť, Nordic Swan. „Byl založen 6. listopadu 1989 rozhodnutím Skandinávské rady ministrů zodpovědných za záležitosti spotřebitelů. Systém přijalo Finsko, Island, Norsko a Švédsko. První směrnice schválil Skandinávský koordinační orgán v červnu 1991 a první ochranná známka byla udělena v prosinci téhož roku,“ dozvíme se na internetových stránkách české kanceláře UNEP ekospotřeba. Více na stránkách <http://www.svanen.nu/eng/>.

První ekoznačení na americkém kontinentu zavedla Kanada v roce 1988 - Environment Choice Program. Ve stejném roce začalo i Japonsko.

Systém ekoznačení, který je zavedený od roku 1989 v USA, je první, který zajišťuje nevládní nezisková organizace. Green Seal se řídí normou z řady ISO 14 000 pro ekoznačení a směrnicemi Agentury pro ochranu životního prostředí spojených států (U.S. EPA – Environmental Protection Agency). Oficiální stránky amerického ecolabelingového programu jsou na adrese <http://www.greenseal.org/>.³⁹

Zatím nepříliš známá a vzhledem k vynaloženým prostředkům málo úspěšná ve srovnání s národními programy je společná ekoznačka Evropské unie. Existuje od roku 1992, ale v roce 2004 ji mělo jen 182 produktů ve 21 kategoriích.⁴⁰ Popularita evropské kytičky podle slov komisařky Wallströmové „u spotřebitelů silně stoupá zejména v posledních dvou letech, ale je třeba ji ještě lépe prosazovat.“ Pomoci měl propagační květinový týden či například internetová soutěž organizovaná pro rakouské školy.⁴¹ Více najdete na webu <http://europa.eu.int/comm/environment/ecolabel/index.htm>.

Ve světě existuje v současné době asi 24 ecolabelingových programů. Jsou buď národní, nadnárodní pro více států a globální. „Globální (mezinárodní) ecolabelingové programy jsou zatím dva, oba soukromého charakteru a oba poněkud odlišné od běžných ecolabelingových programů. Daly by se charakterizovat jako programy

³⁶ Ekologický provoz na MŽP. Letáček

³⁷ Podle: <http://www.ekospotreba.unep.cz/ekoznaceni.php> a letáčku Národní program označování ekologicky šetrných výrobků

³⁸ Číslo: Environmentální značení 3/2004, str. 8

³⁹ http://www.ekospotreba.unep.cz/eko_usa.php

⁴⁰ Číslo: Environmentální značení 3/2004, str. 8

⁴¹ Ke květinovému týdnu se zatím přihlásilo devět zemí EU, ČTK 18. 10. 2004

oborově zaměřené. První byl založen v roce 1991 neziskovou organizací ochránců přírody "Earthtrust" z Havaje a soustředí se na ochranu delfínů. Druhý byl založen v roce 1993 společností Collins Pine Co., Chester CA Div. Collins Almanor Forest a soustředí se na ochranu lesů,⁴² charakterizuje web ekospotreba. Zvláštností je Katalánsko, které vyvinulo vlastní regionální program.

Kromě zmíněných ekoznaček existují systémy certifikovaného označování biopotravin, které je také v každé zemi jiné, a proto nepřehledné. Problémem ekoznačení vůbec je, že v současnosti existuje čím dál větší „informační smog“. Některé „ekoznačky“ si svévolně vymýšlejí výrobci, jiné značky jsou certifikované, ale vztahují se například k technickým vlastnostem. Certifikované ekoznačky nejsou, alespoň zatím, natolik známé, aby se v nich běžný spotřebitel dobře vyznal.

Zlepšit situaci by mohlo směřování ke globálně standardizovanému ecolabelingu. Ten, jak ukazuje příklad certifikovaných lesů FSC, je úspěšně přijímán jak producenty, tak odběrateli. Například „obchodní řetězec Home Depot prodal v roce 2003 o 65 % více certifikovaných produktů než v předchozím roce. V Evropě se ve stejném roce množství papíru vyráběného podle standardů FSC zečtyřnásobilo. Takže to vypadá, že spotřebitelé začínají rozpoznávat užitek z nákupu produktů pocházejících z dobře provozovaných lesů,⁴² pochvaluje si ředitel globálního programu pro lesy organizace WWF Chris Elliot.

Oficiální ecolabelingové programy jsou sdruženy v organizaci Global Eclabeling Network – GEN.⁴³ Ta se již snaží o přijetí několika základních, globálně akceptovatelných kritérií pro jednotlivé kategorie produktů.⁴⁴ Pomoci může také snaha o lepší informovanost veřejnosti.

Další důležitý systém značení představují energetické štítky, jejichž užívání je uzákoněno, a to i v ČR. Štítkování se stále rozšiřuje u elektrospotřebičů, ale může se používat i například pro stavby. Energetická účinnost se za zhruba desetiletou existenci energetických štítků natolik zlepšila, že třeba v kategorii ledniček už nestačí rozlišení G až A, ale muselo být nově zavedeno jemnější rozlišení na A+ a A++. Obchodníci se jím snaží „bodovat“ i v českých reklamních tiskovinách.

Odpovědná spotřeba a ekologický luxus

Všichni, respektive každý z nás, ať už je v roli spotřebitele, průmyslníka či politika si může pokládat otázku: Je moje spotřeba udržitelná? Můžeme k tomu ještě dodat důslednější otázku: Je spotřeba tou nejlepší cestou ke zlepšení kvality života? Odpověď na takovou otázku nabízí sám název jistého britského dokumentu Bílá kniha udržitelnosti – vyšší kvalita života.

Potřebujeme klást si sami sobě otázky. Opravdu potřebujeme sušit prádlo za pomoci uměle vyprodukované energie? Možná ale je dobré upéct si doma vlastní čerstvý chleba. Pro životní prostředí, tudíž v důsledcích i pro nás je určitě výhodné, pokud nepotřebujeme mít vlastní auto, ale vyhovuje nám s někým ho sdílet. Atd. Řešení je spousta. Co potřebujeme nezbytně, jsou informace. Co bychom se měli naučit, záměrně informace vyhledávat. Některé se nabízejí samy, třeba ekoznačení. Pomohou ekologické poradny, které se například v ČR sdružují ve STEP (www.ekoporadna.cz), pomůže Sdružení obrany spotřebitelů (www.spotrebitele.info). Existují zahraniční i české weby, kde se dá leccos najít například o zelené domácnosti.

Zajímavý přístup nabízí profesorka sociologie z brněnské Masarykovy univerzity Hana Librová. Říká mu ekologický luxus a myslí tím „ekologicky příznivé chování, které uvědoměle zmenšuje ekologickou stopu... Podmínkou ekologického luxusu není malá ekologická stopa, ale její relativní zmenšování.“ Nezáleží tedy na tom, nakolik životní prostředí zatěžujete v této chvíli. Záleží na tom, oč se rozhodnete svůj vliv snížit. „Ekologickým luxusem je například přírodě blízké zahradničení, odmítnutí automobilu, objevení blízkého spojené s nechutí k dalekému cestování, nákup minerální vody v nepohodlných skleněných lahvích,“ říká Hana Librová. Ale asi není nutné, zvláště na začátku jít až tak daleko. Možná by někomu vyhovovalo prostě doma nahradit část chemických čisticích prostředků s obsahem chlóru a fosforu víceméně neškodným octem. Ostatně

⁴² Hana Hermová, WWF: Ekologické značení – módní výstřelek nebo vzrůstající trend? www.ekolist.cz, 7. 9. 2004

⁴³ <http://www.ekospotreba.unep.cz/zahranicni.php>

⁴⁴ Podle: Environmentální značení 3/2004, str. 8

přání chovat se ekologicky ohleduplněji není fanatismus. Je to naopak velmi racionální přístup, protože tím zvyšuje lidstvo svou šanci na přežití i na spokojený život.

Jak říká odborník na udržitelnou spotřebu Ondřej Velek: Máme dvě možnosti: měkkou osobní volbu nebo tvrdou státní regulaci. Nebo, a tak to v praxi funguje, kombinaci obou. Například pro všeobecné zlepšování tepelných vlastností budov bylo podstatné přijetí přísnějších stavebních norem. Ale pro současný rozvoj zeleného bydlení s vyššími ekologickými standardy je rozhodující osobní volba. Kdo chce, nemusí čekat na zákony.

Žijeme v době, jejíž výzvou je zkultivovat spotřební kulturu, která vznikla ve 20. století. „Cílem odpovědné spotřeby je maximalizovat kvalitu života a minimalizovat nepříznivé aspekty veškeré spotřeby,“ říká se v Příležitostech udržitelné spotřeby, „udržitelná spotřeba ve skutečnosti poskytuje spotřebitelům větší svobodu a výběr“.

Hana Kolářová

Konzultace Kamila Kanichová, Síť ekologických poraden (STEP)

Základ tohoto textu vznikl v listopadu 2004 a vyšel v Bedrníku 6/2004. Obsahuje pracovní verzi poznámek pod čarou s některými dalšími zdroji informací. Na http://www.pavucina-sev.cz/pdf/bedrnik_prosinec_2004.pdf najdete ilustrace k textu, další články k tématu, včetně didaktických a návodných. Bedrník, časopis pro ekogramotnost, je určen především pro učitele, ale i další zájemce o udržitelný rozvoj, životní prostředí a příbuznou tematiku.